

Les aportacions de Verdaguer a la llengua literària segons els seus coetanis*

Ramon Pinyol i Pere Quer
(Universitat de Vic)

Introducció

«Verdaguer aportà, imposà el nostre català bàsic». Aquesta afirmació de Josep Carner sintetitza, potser millor que cap altra, la contribució decisiva de la llengua verdagueriana al català literari modern. Quan el poeta de Folgueroles va iniciar la seva carrera d'escriptor, el català literari era una llengua empobrida, plena d'interferències i sense sistematitzar. L'aportació de Verdaguer a l'establiment de la llengua literària que la Renaixença necessitava va ser fonamental. I això no sols per la riquesa del seu vocabulari i per la seva fecunditat imaginativa, sinó també per la influència que va tenir en la literatura coetània i en la posterior. Ara bé, fins a quin punt, i en quins moments, els contemporanis del poeta i, en concret, els crítics literaris en prenen consciència?

El present treball pretén de contribuir a aclarir aquestes qüestions. Per això, hem resseguit les ressenyes i els comentaris d'una certa transcendència dels crítics de més nom de l'època a fi de recollir la recepció coetània sobre les aportacions renovadores de Verdaguer a la llengua literària. Ens hem centrat, això sí, en figures de l'àmbit lingüístic català —amb citacions molt puntuals de personatges forans—, algunes de les quals, com ara Teodor Llorente, Josep M. Quadrado, Josep Lluís Pons i Gallarza o Ramon D. Perés, tot i ocupar-se bastant del poeta, no van entrar en la pràctica a comentar els aspectes que ara ens interessin.

Per assolir el nostre objectiu, se'ns ha imposat de seguir l'ordre cronològic i, doncs, hem organitzat la recepció crítica d'acord amb la producció verdagueriana. I, malgrat que hem cercat aquells textos que de manera

* Aquest treball forma part del projecte d'investigació HUM2004-01392/FILO, finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia.

més nítida tractessin de la llengua, el fet cert és que sovint les valoracions lingüístiques i les estilístiques es confonen i es barregen.

Dels inicis a *L'Atlàntida*

La recepció de l'obra verdagueriana fins que no fou coneguda *L'Atlàntida* és molt reduïda. El primer llibre del poeta, *Dos màrtirs de ma pàtria*, publicat en forma de fulletó el 1865 pel periòdic vigatà *Eco de la Montaña*,¹ va tenir una difusió molt escassa i limitada a l'àmbit osonenc. De fet, fins a la reedició de 1907, realitzada per Jaume Collell, es pot dir que aquesta obra era inaccessible.² Aquest llibre, fet sobre motlles de la tradició barroca i neoclàssica, conté, això no obstant, una «Explicació» final justificativa en prosa escrita en una llengua natural i neta d'aquelles influències. A més, i pel que fa al tema que ara ens interessa, conté una declaració ben explícita sobre els problemes de la llengua literària quan l'autor diu que ha escrit el poema «sense ortografia ni sistema gramatical segur i amb un gust emmanllevat als poetes antics de part d'allà de l'Ebro, que res té de semblança al gust propi meu i de les muntanyes que em veren nàixer».³ No sembla pas aventurat afirmar que la tasca que Verdaguer es va imposar fou, justament, de superar aquestes mancances de la tradició. Ricard Torrents ho ha explicat en aquests termes:

els escriptors del Barroc i de la Il·lustració van encunyar una «llengua poètica» que es va transmetre amb tot el seu valor fins a Verdaguer mateix, quan a Vic s'inicià a la poesia. La descoberta que aquella convenció no sols s'apartava del català usual sinó que havia trencat la continuïtat del català literari medieval, Verdaguer no trigaria a fer-la. Tan bon punt entrà en relació amb els escriptors que dirigien [...] el moviment ruptu-

1. I poc després en format de llibre, utilitzant la mateixa composició del periòdic, i que, segons Ricard Torrents, resulta «probable que com a llibret solt ni tan sols no es posés a la venda». Dins: Jacint VERDAGUER. *Dos màrtirs de ma pàtria o siga Lluçà i Marçà*. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 1995, p. 113.

2. Val a dir que Collell n'havia parlat a l'«Epístola biogràfica» el 1887, on donà, a més, un extens fragment de la nota en prosa final; veg. «Jaume Collell, Epístola biogràfica», a cura de Ricard Torrents. *Anuari Verdaguer 1986*, p. 231-242.

3. Ed. cit. en la n. 1, p. 192. Aquesta «Explicació», d'altra banda, constitueix, en bona part, una declaració de principis sobre la seva vocació d'escriptor, i d'escriptor en llengua catalana.

rista de la Renaixença [Aguiló, Milà] [...] rebutjà amb totes les conseqüències el model (p. 81).

La publicació de *Dos màrtirs de ma pàtria* fou, de fet, una mena de «premi» que els amics vigatans oferiren al jove folguerolenc per haver triomfat als Jocs Florals d'aquell 1865. I és en les memòries dels secretaris dels certàmens on el poeta va obtenir premis abans de *L'Atlàntida* que trobem la més primerenca recepció dels textos verdaguerians. No podem dubtar que el llenguatge de Verdaguer devia fer el seu efecte, però el fet cert és que els comentaris lingüístics sobre les peces guanyadores són gairebé inexistents. Les composicions de 1865 mereixen del secretari Víctor Gebhardt aquestes valoracions: de «Los minyons d'En Veciana» —recollit el 1888 a *Pàtria* molt retocat i amb el títol de «Los mossos de l'esquadra»—, que es tracta d'un «romans que encara que del género popular y algunas vegadas fins vulgar, observantse també cert descúyt en la forma, té en cambi gran valentia en los conceptos y en la expressió», i d'«A la mort d'En Rafel de Casanova», que conté «bellesas» que «resultan de sa valenta expressió, encara que en mitj de alguns conceptes vulgars y foscos». ⁴ L'any següent, Robert Robert fa aquestes consideracions: de «Nit de sanch», diu que pertany «al género popular, ple de salvatge energía y de expressions pintorescas, eco del temps que retrata...»; de «Sospir de l'ànima», comenta que és «de forma clàssica, de llenguatge rich», i de «Manso», que resulta «notable per son color y entonació». ⁵ Els guardons de 1873, ara per primer cop un premi ordinari, la Viola, per «Plor de tórtora» —elogiada per la «delicadesa de sos conceptes, y la dolçura ab que está expressat lo místich sentiment que la ha inspirada»— i un premi extraordinari per «La batalla de Lepant» —que «uneix á la valentia de la forma una senyalada inspiració en la poesia popular, no obstant alguns petits

4. «Memoria del senyor secretari del Consistori». Dins: *Jochs Florals de Barcelona en 1865*. Barcelona: Estampa de Lluís Tasso, 1865, p. 47 i 48, respectivament. S'ha de fer notar que el jurat d'aquell any, si ens atenim a les anotacions personals de Marià Aguiló, no va saber captar el valor de la llengua verdagueriana i que Aguiló tingué moltes dificultats perquè fos premiat; sobre aquesta qüestió, veg. Josep MASSOT I MUNTANER. «Jacint Verdaguer i la poesia popular». *Anuari Verdaguer 1995-1996*, esp. p. 168-169.

5. «Memoria del senyor secretari del consistori». Dins: *Jochs Florals de Barcelona en 1866*. Barcelona: Llibreria de A. Verdaguer, 1867, p. 28 i 29.

descuyts» —, tampoc no contenen, com veiem, valoracions lingüístiques, tot i ser el secretari aleshores Jaume Collell.⁶ L'any següent, en què torna a guanyar la Viola per «Sant Francesc s'hi moria», i a desgrat que el secretari fou Joan Sardà, el comentari igualment no entra a valorar la llengua: «Lo delicadíssim misticisme de que está impregnada, la dolsura y suavitat que tota ella respira y la ben trovada manera de contar, sense allunyar-se de la forma popular».⁷

El 1877, com és ben sabut, Verdaguer s'emporta en els Jocs Florals un premi extraordinari amb *L'Atlàntida*. El secretari, Joaquim Riera i Bertran, destaca sobretot tres mèrits de l'epopeia: «Baix altres punts de vista es encara'l poema "L'Atlàntida" obra considerable. Ho es per la sòlida erudició que revela y per lo riquíssim textit de primitives tradicions peninsulars que fa traslluhir; ho es com eczemplar de sàbia versificació, y ho es, finalment, com incomparable tresor filològich.»⁸ I aquest darrer mèrit, l'«incomparable tresor filològich», serà justament un dels aspectes més assenyalats per la crítica coetània, tant en els anys 1877 — quan va aparèixer l'edició dels Jocs — i 1878 — quan aparegué la versió revisada i acarada amb la traducció castellana —, com en moltes de les ressenyes d'obres posteriors. Amb tot, com ha posat en relleu Pere Farrés, «l'amplitud i matisació del lèxic, que demostrava no només haver-lo après "del poble", especialment de zones rurals de Catalunya, començant per la Plana de Vic, sinó de l'estudi, la consulta de diccionaris i les lectures, sorprengué en alguns casos per via negativa».⁹ En efecte, des d'algun català resident a Castella fins al mateix Menéndez y Pelayo,¹⁰ hi ha veus que

6. «Memoria del Sr. Secretari del Consistori». Dins: *Jochs Florals de Barcelona en l'any XVn de llur restauració*. Barcelona: Estampa catalana de Llogari Obradors y Pau Sulé, 1873, p. 32 i 33, respectivament.

7. «Memoria del Sr. Secretari». Dins: *Jochs Florals de la Llengua Catalana en l'any XVI de llur restauració*. Barcelona: Estampa de La Renaxensa, 1874, p. 45.

8. «Memoria del Sr. Secretari». Dins: *Jochs Florals de Barcelona. Any XIX de llur restauració*. Barcelona: Estampa de La Renaixensa, 1877, p. 53-54.

9. Jacint VERDAGUER. *L'Atlàntida*. Edició crítica a cura de Pere Farrés. Vic. Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002, p. 72.

10. Menéndez deïa que el maneig de l'idioma per part de Verdaguer «le ha hecho encontrar inestimables tesoros, frases y modos de decir pintorescos y olvidados, y tal variedad de denominaciones para un mismo objeto, que ha sido y ha de ser la desesperación de sus traductores», però li recriminava com a «defectillo», «el excesivo número de voces arcaicas, locales y apartadas del uso común», tot i reconèixer que el poeta no podia escriure

acusen Verdaguer d'usar mots «desconeguts en el llenguatge modern», ja sigui per arcaisme, localisme o aportacions noves.¹¹ De Menéndez, al poeta li va doldre especialment, segons confessa en una carta a Collell, que digués que s'havia «inventat termes, com que no n so inventat cap».¹² La raó d'aquesta sorpresa-incomprensió la deixava ben palesa un crític tan agut com Joan Sardà quan comentava que la llengua podia ser un inconvenient a l'hora de llegir *L'Atlàntida*

Recordo que'm fou impossible convence al malaguanyat Revilla de que en la *Atlántida* hi havia molts menos arcaismes de lo que ell se creya.¹³ Molts dels catalans que llegeixen la *Atlántida* pensen com en Revilla, perque avesats al llenguatge corromput y malmés de la ciutat, tenen per arcaich tot mot que no entre dins del escàs vocabulari aquí corrent. D'aquí ve que en la *Atlántida* s'hi trobin estranys, desorientats, y sentin la mort hont respira la poderosa vida d'un idioma que s'assembla al seu, però que no es lo seu. Per aixó certes bellasas s'escapan.¹⁴

El crític del *Diario de Barcelona*, Francesc Miquel i Badia, també lloava el lèxic verdaguerià: «[...] *L'Atlántida del señor Verdaguer es libro de gran precio. ¡Qué riqueza de vocabulario! ¡qué espontaneidad en las locuciones, en las frases contorneadas todas á la catalana sin mezcla de aljama alguna!*», tot i que

«en el degenerado y neológico catalán que ahora se habla en las plazas de Barcelona y de Valencia»; citacions extretes de «*La Atlántida*, de Verdaguer», *El Fénix*, març de 1879, recollit dins *Obras completas de Menéndez Pelayo*, v. V. Santander: CSIC, 1942, p. 189-192.

11. Veg. els textos que aporta P. Farrés en el *loc. cit.* en la n. 9 i les interessants precisions que fa.

12. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, v. II. A cura de Josep M. de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas. Barcelona: Editorial Barcino, 1967, p. 148. Menéndez, en l'article citat en la n. 10, havia qualificat de «*feliz atrevimiento*» del poeta «*el forjar palabras enteramente nuevas y no oídas de labios catalanes, pero de buena alcurnia y ajustadas a las leyes de la terminación, verbigracia, muchos adjetivos en i vol, tan poéticos y elegantes en lemosín*» (p. 192).

13. Aquest influent crític castellà considerava que Verdaguer era «*Vivo y animado en la narración, elocuente en el estilo, castizo y algo arcaico en el lenguaje, brillante, abundoso, rico en su versificación sonora y grandiosa*» («*La Atlántida*», poema épico de D. Jacinto Verdaguer», *El Liceo* [Madrid], 2/2/1879, reproduït per Pere FARRÉS i Ramon PINYOL. «L'«Essai sur L'Atlantide» de Josep Tolrà de Bordas, i altres crítiques coetànies». *Anuari Verdaguer* 1989, p. 214).

14. Reproduït dins Antònia TAYADELLA. «Més articles de Joan Sardà sobre Verdaguer». *Anuari Verdaguer* 1992, p. 144.

hi trobava com a defectes «*palabras acaso usadas solo en una comarca determinada, voces que en castellano se llamarían provinciales, trasposiciones algo violentas, frases vulgares*». ¹⁵ Però tornarà a ser Joan Sardà, en ocasió de comentar la versió bilingüe de 1878 i, en concret, la traducció castellana de Melcior de Palau a *La Academia* de Madrid, el 23/12/1878, qui entrarà més directament en els problemes de la llengua literària catalana i de l'aportació que hi feia Verdaguer:

la traducción está hecha concienzudamente, y se han vencido cuanto había las dificultades, algunas poco menos que insuperables, del texto. No se le han escapado al traductor semejantes dificultades, y de no haberlas vencido siempre se excusa en una Nota final que ha puesto detrás de su traducción, donde da como razón, por cierto valedera, «de la disparidad en las voces, locuciones y conceptos» el que «el catalán no posee lo que Lista llama el dialecto de la poesía, o sea un conjunto de expresiones para sólo ella, sino que se vale indistintamente de todas», máxime el catalán empleado por Verdaguer, rico en vocablos de aplicación técnica local y adaptado a su poema por el procedimiento realista puro e incondicional. ¹⁶

Aquesta absència d'un «*dialecto de la poesia*» en català, o sia, d'una veritable llengua literària, és el que, potser encara d'una manera una mica vaga, Sardà constata que el poeta de Folgueroles contribueix a superar. Però no serà fins uns anys més tard, amb *Canigó*, que tant aquest il·lustre crític com d'altres podran tenir la certesa que Verdaguer ha aconseguit que la literatura catalana fes el pas decisiu que ha consolidat la Renaixença.

Les obres de l'època de plenitud

Després de *L'Atlàntida*, Verdaguer produeix un seguit d'obres que, ahora que augmenten i enforteixen el seu prestigi, posen en evidència el seu geni creatiu i, pel que fa a l'aspecte que ens ocupa, la seva extraordinària capacitat lingüística amb el domini dels més variats registres de l'idioma. El 1879 surten els *Idil·lis i cants místics*; l'any següent, les *Cançons*

15. Extraiem les citacions del treball d'Antònia TAYADELLA. «La recepció de Verdaguer al *Diario de Barcelona* (1877-1902)». *Anuari Verdaguer 1997-2001*, p. 217.

16. Reproduït per FARRÉS i PINYOL, art. cit. en la n. 13, p. 211.

de Montserrat i la *Llegenda de Montserrat*; el 1882, *Lo somni de sant Joan*; el 1883, l'oda «A Barcelona»; el 1885, el recull *Caritat*; a finals d'aquest mateix any —però amb data de 1886—, *Canigó*; el 1887, *Excursions i viatges* —el primer llibre de prosa—; l'any següent, el volum *Pàtria*; el 1889, els *Càntics religiosos per al poble* i el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, i, coincidint amb aquell gran canvi en la seva vida que el menarà al drama, entre 1890 i 1893, la trilogia *Jesús Infant*.

Els crítics que s'enfronten amb aquestes obres, si més no els més destacats, han adquirit perspectiva i poden ja jutjar la producció verdaguèria d'una manera més ajustada i, al capdavant, més propera a les valoracions actuals. *Idil·lis i cants místics*, que presenta al públic lector tot un altre Verdaguer, no genera, tanmateix, uns comentaris crítics rellevants —especialment pel que fa a la llengua—, començant pel pròleg, en el qual Milà i Fontanals no demostra precisament la penetració crítica que el caracteritza. I fins un desconegut que signa «B. R.» al *Diario de Barcelona*, després de desfer-se en elogis a les bel·leses del llibre, no es pot estar encara de comentar que «*su autor no está del todo reñido todavía con los arcaísmos y neologismos que los críticos han hecho resaltar tal vez en demasía en la obra maestra que Mistral califica con razón de colosal en su concepcion y excelente en su desempeño*», per bé que acaba l'article amb aquesta cita de Menéndez Pelayo: «*no hay lengua moderna que iguale en poder y flexibilidad á la lengua catalana tal como el Sr. Verdaguer la maneja*».¹⁷ Tampoc els dos llibres de 1880, escrits arran del suposat mil·lenari de Montserrat, van generar ressenyes gaire notables. Resulta d'interès, això no obstant, recollir la pinzellada valorativa de Miquel i Badia sobre la llengua d'aquestes dues obres, quan diu que als altres valors s'hi afegeixen «*la abundancia, riqueza y castizo sabor del lenguaje*».¹⁸ Deturem-nos, ni que sigui un moment, en aquest «*castizo*», un adjectiu que surt sovint en la crítica en parlar del català de Verdaguer, i sobre el qual convé recordar que és definit en el *Diccionario Labèrnia*, edició de 1888, en aquests termes: «De bon origen y casta. || Dit del estil pur, propi, natural, expressiu y correcte.» Val a dir que en totes les ocasions que ens l'hem trobat semblat usat en el primer sentit i/o amb algun dels matisos de la segona accepció, però no amb tots alhora.

17. Reproduït per TAYADELLA, art. cit. en la n. 15, p. 231 i 232, respectivament.

18. Art. cit. en la n. ant., p. 233.

El 1884, Joan Sardà comentava la traducció francesa en prosa d'Albert Savine de *L'Atlàntida*¹⁹ i feia un seguit de consideracions de gran interès sobre la percepció que es tenia en aquell moment del valor de l'aportació de Verdaguer a la llengua literària:

Educats en la amplitut y rotunditat de la llengua castellana, acostumats á una poesia com la d'aquesta llengua, sempre majestuosa, sempre oratoria y que diu les coses més trivials amb una afectació y un énfasis que la índole del idioma fa inevitables, no sabem avenirnos á una poesia com la de *La Atlántida* que descriu las cosas més estupendas en llenguatge rústich y pagés, y en estil tant concís, tant concentrat, que enclou las caracterisacions més complexas en simples adjectius, enmotlla las frases en paraulas y condensa grans quadros en breus estrofes. La grandiositat del espectacle nos sembla que exigeix énfasis en las formas, tropeteig en la frase; y com ni aquell ni aquest hi son, notem certa discordancia entre lo que's diu y'l com se diu.

[...] al traduhir, aquesta discordancia desapareix. [...] la rusticitat pagesa del llenguatge s'afina y urbanisa, l'estil s'infla y arrodoneix, y'l poema s'engalana ab aquest llenguatge pompós que aquí y fora d'aquí li han imposat la convenció literaria y la educació académica de tots los grans autors de poemas.²⁰

A banda d'aquesta fixació pel llenguatge «rústic i pagès» que, tot siguit dit de passada, ha perseguit Verdaguer durant més d'un segle, s'ha de parlar esment que els comentaris de Sardà sobre la *llengua poètica* connecten amb els que hem donat més amunt quan ell mateix tractava el «*dialecto de la poesía*». Noteu, també, l'ajustada caracterització del llenguatge poètic del castellà, que era el model que Verdaguer, amb la seva obra, permet de superar.

19. Les traduccions de l'epopeia atlàntica a diverses llengües i els molts comentaris apareguts arreu d'Europa i a la resta de l'Estat van contribuir de manera decisiva a consolidar el prestigi de l'autor i l'obra. Vegeu sobre aquestes qüestions Ramon PINYOL. «La difusió internacional de Verdaguer». *Nexus*, núm. 29 (desembre 2002), p. 66-78; Manuel LLANAS i Ramon PINYOL. «Les traduccions no castellanes de Verdaguer, Oller i Guimerà fins a 1939». *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*, v. I. Montpeller: Centre d'études et de recherches catalanes / Université Paul Valéry-Montpellier III / Association Française des Catalanistes, 2004, p. 69-94, i, encara, Ramon PINYOL i Pere QUER. «Les traduccions al castellà de les obres de Verdaguer». *Anuari Verdaguer* 2002, p. 369-381.

20. *Loc. cit.* a la n. 14.

Sigui com vulgui, resulten més penetrants els comentaris sobre la llengua literària que apareixen arran de la publicació el 1885 del volum *Caritat*. Vegem, per exemple, com acaba la seva ressenya Miquel i Badia, que ja no sembla trobar res d'arcaic en la llengua verdagueriana:

*recomendamos [...] á los aficionados á la poesía sentida, á la poesía del corazón y poco inclinados á las obras de sabor mas ó menos arcaico, los Idilis y cantos místichs y la Caritat, de Mossen Jacinto Verdaguer, autor en quien se reunen en una sola pieza la espontaneidad de los poetas populares de los siglos XIV y XV con la forma mas cultivada, mas artística de tiempos posteriores y mas del gusto de las personas que en los nuestros se solazan con la lectura de libros de poesía.*²¹

Yxart, per la seva banda, en acabar el seu comentari de *Caritat*, aprofita per valorar *L'Atlàntida*, en contrast amb altres llibres de Verdaguer, com una obra «*más digna de estudio que amena*», que és, diu, «*en mi reducida biblioteca entre los mejores libros, algunos del mismo Verdaguer*»:

*Cuando me falta alguna palabra gráfica que recuerdo he de encontrar allí, saco el libro y lo bojeo; cuando quiero mostrar a dónde alcanza nuestra lengua manejada por un gran escritor, abro el libro y leo también. Es para mí a la vez un diccionario y una colección de trozos selectos. Pero cuando deseo paladear un instante el licor suave de la poesía que recrea y embriaga, no acudo al poema, la verdad, sino a otras poesías más humanas y más intensas, del mismo Verdaguer acaso.*²²

Yxart, a desgrat del distanciament que manifesta —és ben sabut que mai no se sentí còmode amb la poesia verdagueriana—,²³ només vuit anys després de l'aparició de *L'Atlàntida* ja considera el seu autor com un clàssic i aquella epopeia, com un monument de la llengua, en el doble sentit de «diccionari» i d'antologia literària. Poc temps després, en comentar *Canigó*, completa aquells judicis amb aquest altre: «*Nunca la lengua catalana pareció en ningún libro tan musical, tan rica y sonora; pasajes dulcísimos*

21. Art. cit. en la n. ant., p. 237.

22. Josep YXART. *Obra completa*, v. I. Edició a cura de Rosa Cabré. Barcelona: Ajuntament de Tarragona / Edicions Proa, 1995, p. 131.

23. Sobre aquesta qüestió, veg. Rosa CABRÉ I MONNÉ. «Història i anàlisi d'una relació polèmica: Josep Yxart-Jacint Verdaguer». *Anuari Verdaguer 1993-1994*, p. 213-252.

*hay que no desdeñarían ni Ariosto ni el Tasso, esos dos tenores de la poesía épica, como los llamó no sé quién.»*²⁴

Segons ha observat Josep Paré, en la recepció crítica de *Canigó*

destaca la constant preocupació per la legitimació d'una llengua literària. Molt sovint els crítics inicien les ressenyes amb l'apologia de la llengua catalana. Sebastià Trullol [crític de *El Correo Catalán*] demana si després de *Canigó*: «¿Habrà quien sonría, por compasión ó por desprecio, ante el que sostenga la riqueza de nuestro idioma?».²⁵

Un desconegut Marcelino Niger Colorado, a *La Publicidad* del 16/02/1886, en comentar també *Canigó*, confirma el que ja és general entre tots els crítics:

*Razones de otra índole que las expuestas avaloran «Canigó»: nos referimos a los que consideran su lenguaje, ya que en él aparece suavizada la dureza natural de nuestra habla materna con el discreto empleo de ciertas voces y terminaciones, que la han dejado sólida y elegante.»*²⁶

Aquí s'hi afegeix, però, l'esment a la «dureza», un dels llocs comuns durant segles per referir-se al català, que, com es pot comprovar, Verdaguer ha superat.

Joan Sardà, com sempre, és el més incisiu en parlar de la llengua verdagueriana. Així comença la ressenya de *Canigó* a *La Renaixensa*, en l'edició del matí de l'1 de gener de 1886 (cosa que la converteix en una de les primeres crítiques del llibre, que va sortir, com és sabut, pels volts de Nadal de 1885):

Si allò que'l català és un dialecte mitj mort é inhabil pera esser instrument d'una literatura no fos ja un molí de vent que és més que ridícul embestir y combatre, invocariam com á refutació concloent la derrera obra de Mossen Jascinto Verdaguer, lo poema *Canigó*. La llengua del *Canigó* es una llengua feta, acabada, rica en vocabulari, abundant en matissos y mòduls, ab tota la escala de colors pera la descripció, ab tota la escala de tons pera la expressió d'afectes, dolsa com la vibració d'un salteri, mages-

24. *Op. cit.* en la n. 22, p. 284.

25. «La recepció immediata de “Canigó” a la premsa (1885-1890)». *Anuari Verdaguer* 1987, p. 177.

26. Reproduït per Ramon PINYOL i Pere FARRÉS. «L'“Avant-propos” de Josep Tolrà de Bordas a *Canigó*, i altres crítiques coetànies». *Anuari Verdaguer* 1990, p. 222.

tuosa com los acorts d'una orga, enérgica com l'espignet d'un clarí de guerra, dura y aspre com lo redoble d'un timbal en lo fort de la batalla. Un llibre com lo *Canigó* revela tota una literatura, ó, per lo menos, una llengua á la altura de las primeras.²⁷

No es pot ser més concloent pel que fa a les virtuts que ha de tenir una llengua literària i al fet que amb Verdaguer s'han complert totes les expectatives. És gairebé reiteratiu de citar la valoració que, similarment, fa Francesc Miquel i Badia en parlar del recull *Pàtria*, publicat un parell d'anys després:

El insigne autor de los Idilis es maestro en el arte de manejar el catalan con gallardía incomparable, plegándolo á todas las exigencias del pensamiento, y haciéndolo por lo tanto enérgico, y rudo si se quiere, cuando el asunto lo demanda, y dulcísimo á veces como el italiano del Petrarca y de Manzoni cuando lo demanda la cabal expresion de los conceptos, contradiciendo así á los que, ignorantes de nuestro idioma materno, le juzgan incapaz de expresar ideas tan delicadas, melodías tan suaves como las contenidas en los versos del bondadoso y ejemplar sacerdote [...]. El mismísimo libro Patria, su último volúmen, con vibrar en él mas la cuerda grave y robusta de su arpa, que la aguda y finísima, icuántos ejemplos nos proporcionaria para demostrar la ductilidad de la lengua catalana y cuán admirablemente se presta á la expresión de toda clase de conceptos y á los tonos mas variados y desemejantes de la poesía lírica y de la poesía narrativa.²⁸

Cal posar en relleu, per tancar aquest apartat, que en aquest període es fan públiques les dues primeres obres en prosa de Verdaguer, *Excursions i viatges* (1887) i *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889), que, si bé no es pot dir que no fossin acollides amb interès, tampoc no es pot dir que ho fossin amb entusiasme. I, pel que fa a la contribució que fan a la prosa catalana, les poques crítiques que se n'ocuparen van passar pràcticament per alt la seva qualitat lingüística.

L'etapa final

La darrera etapa, l'hem de situar en un context en què hi ha molta menys recepció crítica de la producció de Verdaguer. Això es dona

27. Art. cit. en la n. ant., p. 214.

28. Art. cit. en la n. 15, p. 251.

sobretot a causa de la consigna estesa en els cercles catòlics i conservadors d'obviar la situació en què es troba personalment el poeta i, a més, hi ajuda el fet que els nous ambients modernistes tenen un interès relatiu per la figura de Verdaguer.²⁹ Cal tenir present també que les posicions radicalitzades sobre el seu cas més aviat contribueixen a l'enquistament dels clixés i fan que la crítica i la reflexió matisades perdin terreny.

En aquest context de més escassetat general, les referències que apareixen sobre la llengua són també menors i la majoria reiteren els tòpics de la riquesa de vocabulari, la genuïnitat o castissisme, la dolçor en contraposició a la tradicional acusació d'aspror del català, etc.

De fet, en aquest moment la novetat ambiental és el modernisme. Com ha assenyalat Jordi Castellanos,³⁰ els modernistes (Perés, Brossa, Cortada) de seguida van adoptar una posició de reconeixement de Verdaguer com a poeta, tot i que considerant-lo pertanyent a un moment estèticament pretèrit i, per tant, sense prendre'l mai com a referent. Aquesta mateixa actitud mostren envers la seva llengua.

Ja el maig de 1883 surt a *L'Avenç* el comentari que «Es també excelent prosista encara que siguin pochs sos treballs no poètics y es innegable qu'ha portat a la llengua catalana á una altura en que no té res qu' envejar á cap altre y sí molt de qu' esser envejada».³¹

Els primers comentaris del modernisme s'inscriuen, doncs, en la línia que considera la de Verdaguer una llengua completa per a l'expressió literària, línia la construcció de la qual hem resseguit més amunt a través dels comentaris de Joan Sardà.

Més endavant, el 1889, apareix a *L'Avenç* un retrat de Verdaguer a propòsit del seu llenguatge arcaic, especialment després de *Canigó*. El retrat

29. Veg. Jordi CASTELLANOS. «Verdaguer i el Modernisme». *Anuari Verdaguer 1995-1996*, p. 27-47.

30. Art. cit. en la n. ant.

31. *L'Avenç*, núm. 14, maig 1883, pàg. 185. Aquesta valoració de la prosa de Verdaguer sorprèn atès que els seus «treballs no poètics» coneguts fins al moment són realment pocs: l'epíleg ja citat de *Dos màrtirs* (1865), el parlament fet a l'Esbart de Vic el 1867 (1868), el pròleg a *L'Atlàntida* (1877), l'article «La Romeria Espanyola» (1878), el discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona de 1881 i l'article «La romeria a Sant Francesc s'hi moria» (1882). En tot cas, la remarcuem com un comentari precursor d'altres que trobarem més endavant.

es fonamenta en el que havia dit Josep Tolrà de Bordas al seu llarg *Avant-propos* a *Canigó*,³² i això fa dir als redactors de la revista: «Per nosaltres, que may aprovarem aquests entorpiments que dificulten la popularitat de nostre idioma escrit, té molt valor l'apreciació d'un estranger en aquest punt».³³ Aquí hem d'assenyalar que Tolrà es refereix a les solucions ortogràfiques adoptades per Verdaguer³⁴ i per això creiem que s'hauria de circumscriure també a aquest nivell el comentari de *L'Avenç*. Vist des d'aquesta perspectiva, efectivament, els ortogràfics sí que són «entorpiments» per a la popularització del català «escrit»; tal com hem dit abans, la mateixa actitud que amb la seva obra: reconeixement de la feina feta (en aquest cas amb la llengua), però constatació que no serveix per a l'objectiu modernista.

Això no treu, però, que encara el 1896 Alfred Opisso repetís els tòpics en una crítica a *Jesús Infant* i *Flors del Calvari*:

*A los superiores méritos de orden general que he tenido ocasión de hacer resaltar en esos dos libros de Verdaguer, he de añadir otro no menos importante, de orden filológico. El autor, no de ahora, sino de mucho antes, ha hecho en la lengua catalana cosa por el estilo de lo que hiciera Fray Luis de León en la castellana, demostrando «que no es dura ni pobre, como algunos dicen, sino de cera y abundante para los que la saben tratar». Yo no sé, en las lenguas que conozco, ningún libro que iguale en dulzura á Jesús Infant, con aquel empleo de diminutivos que hacen del legendario cardo catalán una suavísima violeta, y con aquellas imágenes trecentistas que nos convierten al tiempo de los Fioretti. [...] puede afirmarse que si han pasado para Cataluña los tiempos de su gloriosa nacionalidad política, cábele aún la dicha de que los venideros siglos puedan señalar en los presentes desastrados tiempos el florecimiento de un VERDAGUER EL GRANDE».*³⁵

La valoració més intensa de la llengua literària de Verdaguer en aquesta etapa vindrà de Joan Maragall. De moment, el 1896, a partir de la crí-

32. Reproduït per PINYOL i FARRÉS, treball cit. a la n. 26.

33. Citat a CASTELLANOS, art. cit. en la n. 29, p. 30.

34. I encara caldria veure què entenia per arcaisme algú com Tolrà, que tenia amb la llengua catalana literària un contacte poc habitual. Només cal veure en l'epistolari entre ambdós les vegades que Tolrà demana al mateix Verdaguer aclariments sobre mots que no entén.

35. «Bibliografía (Conclusión)», *Ilustración Ibérica*, 15-I-1896, p. 15. Devem la citació a l'amabilitat de M. Àngels Verdaguer.

tica que fa de *Sant Francesc* i *Flors del Calvari*³⁶ incorpora alguns comentaris sobre la llengua entreteixits amb les valoracions literàries que anà publicant sobre obres verdaguerianes. En aquests primers escrits fa, com els anteriors, un reconeixement de la llengua forjada per Verdaguer: «*Flors del Calvari es de lo más fuerte que ha producido la lengua catalana, que con ser la de Mosén Jacinto Verdaguer basta para que nos enorgullezcamos de que sea también la nuestra*».³⁷

No serà fins just després de la mort del poeta que hi afegeix noves consideracions. El mateix 19 de juny de 1902 Maragall escrivia:

L'Atlàntida es, ante todo, el monumento del verbo catalán moderno: en él se encuentran todavía las señales del caos de que procede: hay en él arcaísmo, hay influencias meramente clásicas, su lenguaje no es todo oro puro, pero tiene unidad popular; tiene la lengua de la montaña catalana expansionada e inundada de poesía en que todo lo demás queda resuelto y confundido.

El poeta catalán descendió de la montaña a la ciudad cantando su poema, y nuestra lengua volvió a existir viva y completa, popular y literaria en una pieza. [...]

*Todo él está en nuestra nueva lengua catalana: fue su poeta, fue el poeta creador de ella, fue el Poeta, el Dante catalán. Ante su cadáver se ha inclinado la inmensa muchedumbre de los grandes y los pequeños, de los propios y los extraños, como forzados por el terrible viento que se precipita tras el vacío dejado por el paso de un creador.*³⁸

El mèrit de Verdaguer és haver fet la síntesi de la llengua literària i la popular, fet que d'altres ja havien remarcat abans, però els conceptes de modernitat i de llengua viva són nous.³⁹ A aquests s'hi afegeix la valoració de la prosa que —tret de la lleugeríssima referència que hem donat més amunt de 1883— no és corrent fins al moment.

36. Maragall opina que Verdaguer s'ha *sincerat* de manera total en aquestes obres i que la seva poesia ha canviat: «*Una nueva fuente ha brotado del genio poético de Mosén Jacinto Verdaguer y esta fuente ha sido la poetización de su alma*» (Joan MARAGALL. «Sant Francesc. Flors del Calvari», 14-I-1896, a *Obres completes*, v. I. Barcelona: Selecta, 1960, p. 83-84).

37. Art. cit. en la n. ant., p. 86.

38. «Jacinto Verdaguer», 19-VI-1902, a *Obres completes*, v. II. Barcelona: Selecta, 1961, p. 188-189.

39. No podem nosaltres analitzar amb deteniment què hi ha de contingut «maragallià» en aquest adjectiu, «viva», que aplica repetidament a la llengua de Verdaguer. Ni tampoc si en algun sentit això pot ser interpretat com una «integració» de l'herència lingüística del poeta en la idea de llengua literària catalana que tenia Maragall.

A grans trets, aquests són els arguments que anirà escampant Joan Maragall en els seus comentaris entre 1902 i 1905,⁴⁰ any en què arribarà a la formulació més extensa sobre la llengua verdagueriana.

En «El monument a Verdaguer», un dels textos més interessants que escriví sobre el poeta de Folgueroles, les desplega així:

Perquè la glòria de Verdaguer, la gran, consisteix en això: en què en un temps en què la llengua catalana, per manca de ressorts, estava partida en dues, la literària arcaica i la dels baixos usos del poble, ell portant copsada en la seva ànima de poeta tota l'essència del nostre parlar que vivia en la llengua noble i popular ensems, alta i viva, és a dir, verament poètica, en boca del poble del camp i de la muntanya, revifà el foc sagrat del verb català que brillà poderós, fonent en una sola vida poderosa aquella dualitat malastruga. Des de llavors ja no hi hagué el català del gai saber i el català del que ara es parla; no hi hagué més que la llengua catalana alçant-se novament al cel, cantant tota viva.

En això en Verdaguer fou un creador, en això fou mestre de tots nosaltres que el seguirem, de tot el poble català que canta les seves cançons sense transmutar la llengua. Aquest és el gran deute de Catalunya a en Verdaguer, aquesta és la glòria gran del poeta. [...]

...però en lo altre, en lo d'ésser el restaurador del nostre verb, el creador de la llengua viva del nostre renaixement, en això fuig de tota proporció, de tota estimació, de tota comparació, de tot anàlisi: és senzillament el Poeta de la Catalunya nova.⁴¹

Sembla que Maragall afegeix a la del crític la seva perspectiva com a creador i això li permet fer valoracions una mica més enllà de les tòpiques afirmacions i les tèbies referències dels «ressenyadors» de *L'Avenç*, més aviat preocupats per la construcció d'un estàndard per a l'idioma.

I, tocant a *L'Avenç*, Jaume Massó i Torrents, l'home clau del projecte editorial de l'empresa, un any després de la mort de Verdaguer valorava la importància històrica del poeta en uns termes que no necessiten comentaris:

40. Alguns exemples: «pocs com ell hauran [...] recollit de la boca innocent del poble el verb sagrat de Catalunya per enaltir-lo en obres tan admirables» («En Jacinto Verdaguer excursionista», 14-XII-1904, a *Obres completes*, v. I, ja cit., p. 856); «prosa viva i nodrida d'imatges que té encara un ressò i un reflexe del llenguatge sant de la poesia», «omplint-los, però, amb la paraula que, essent d'ell, mai no podia pas ésser insignificant» i «paraules ben vivents, ben amoroses» («Pròleg a *Discursos*», de 1905, recollit a OC, v. I, p. 860 la primera citació i p. 861 les restants).

41. OC, v. I, p. 863-864.

La difusió de les obres de Mossèn Jacinto Verdaguer ha fet un bé incalculable a la nostra llengua catalana: an ell hem d'agrair-li en una part molt principal l'extensió cada dia creixent del seu ús escrit. Les seves obres eren bones, i difundint-se escampaven per tots els àmbits de la nostra terra un llenguatge culte, correcte, de nítida claretat. Les seves obres eren bones, i per això traspassaven les fronteres, i traduïdes en diverses llengües europees enaltien la nostra literatura renaixent. [...] ¿Quan serà que podrem veure reunit tot el llegat literari que a la nostra llengua ha fet en Verdaguer?⁴²

La darrera aportació que voldríem significar és encara més tardana, del 1908, en què Miquel dels Sants Oliver —a qui hem de considerar coetani de Verdaguer, encara que en parli uns anys enllà— escriu sobre la vivesa de la llengua verdagueriana i en fa una valoració bastant completa. El fragment prové de la introducció que Oliver va escriure per a l'edició de les *Perles del llibre d'Amic e d'Amat*. Hi parla principalment de Ramon Llull i, de fet, de Verdaguer, en destaca precisament el pròleg en prosa:

Més si això no fos bastant o no s trobés prou legítim, i si la gran anomenada den Verdager i la gerarquia que li correspon a l'història de la literatura no justifiqués el pedós afany d'espigolar els restes sobrers de les grans cullites passades, aquí trobarà l llegidor una petita joia de valor inapreciable i absolut. Es el proleg o introducció posat al seu treball, contant-ne l'origen i explicant-ne les vicissituds. Altra volta apareix aquí, intensament, el record de la «paraula viva»; més no una paraula viva de simulacre, obtinguda per secrets del *métier* professional ni per procediments literaris, tècnics, de fàcil adopció, sinó viva en sí mateixa, amb tota l'espontaneïtat, l'encís i el misteri de la vida. Dolor gran és que en Verdager no hagués escrit més llargament en prosa catalana i que, així i tot, no siguin més llegides i conegudes les mostres que n tenim. En mig de la general desorientació que s'observa, ningú com ell hauria pogut revelar i ensenyar el sentit intern de l'idioma, perquè ningú, després de l'Aguiló, n'ha tingut com ell el secret i n'ha posseït i viscut l'unitat i la continuïtat.

En Verdaguer no es un *castís* que estrafa l'estil dels vells autors. Els idiomes, com els rius, no tornen arrera ni giren sa corrent; però, passant per distints llocs i per distints sigles, són substancialment els mateixos. La prosa den Verdaguer no es imitada: es una vena que continua. Per més de tres centurries s'havia perdut el secret eufonic, en català; i el predomini de lo agut i monosilabic l'havien portat a un extrem de pobresa acustica

42. Pròleg a J. VERDAGUER. *Corpus Christi*. Barcelona: Tip. «L'Avenç», 1903, p. vi-vii.

igual a la pobresa expressiva que suposava l'estranyament de moltes paraules viventes en la conversa i mortes pera l'art. ¿Qui com ell ha sabut rompre la monotonia rectilínia del català empobrit, tornant-li les corbes gracioses i el ritme onejant i harmoniós de la bona època? Ell ha conseguit suavisar la sequedat aguda amb l'ingerència d'esdrujols i d'«anyorivoles» i elegants terminacions; ell ha conseguit esmortuir l'aspror de les consonants fortes o explosives amb la finor vellutada de sos mots triadissims i de ses *satalies* corprenedores. Ell ha tornat al català, sense treure-li concisió ni energia, aquella dolça cadencia, en malhora perduda, que li dóna una situació intermitja o equidistant entre l volar del francès, la carícia italiana i la ressonància musical del provençallesc.

Llegiu aquesta plana admirable que segueix. Tinc la seguretat de que, per sí mateixa, us donarà l'evidència de les observacions que acabo d'exposar-vos. En Verdaguer havia nascut per repastar i ablanir la llengua nostra, marcida i petrificada. D'un sol esforç, trobant-la així com ningú ignora, feu-la apta pera expressar les grandioses pintures murals de *L'Atlantida* i per a rebre amplament les multituds imaginaries, mitològiques i teològiques de l'epopeia, fins a tal punt que un Milton l'hauria trobada ja obedient i docil a les concepcions més estatuaries i colossals. Va aixamplar-la de bell nou en *Canigó*, donant-li flexibilitat i lleugeresa blindadica, pera portar miniatures policromades i lliris pre-rafaelics, passos d'Annibal i episodis de gesta, en forma que *La llegenda dels sigles* i tota la barbara i soperba torrentada de Victor Hugo podien entrar per tal portell i nacionalisar-se en un idioma que trenta anys abans semblava apagat, com un vell crater de quals passades ignicions ningú en serva memoria. Això hauria conseguit també en la prosa si l seu treball de prosista hagués sigut més persistent i extès. De totes maneres va deixar-nos un patró que cal aprofitar i tenir en compte. La mostra que, girant fulla, trobarà l lector ha de donar-n'hi l convenciment i veurà per ella com, a la distància de sis centúries, la prosa, la paraula viva den Verdaguer, respon a la paraula viva dels capitols essencials de *Blanquerna*.⁴³

En essència, Oliver reconeix Verdaguer com el creador de la llengua literària, el que ha superat els «defectes» ancestrals que tenia, el que l'ha fet apta per expressar tota mena de sentiments, fins al punt que Milton o Hugo (i aquests referents europeus consagrats són importants per mesurar el valor donat a la feina feta per Verdaguer) hi haurien pogut treballar. És important la reivindicació que fa de la prosa i el lament pel fet que no

43. «Dos mots d'introducció», a Jacint VERDAGUER. *Perles del llibre d'Amic e d'Amat den Ramon Llull*. Barcelona: Tip. l'Avenç, 1908, p. 11-13.

n'hagués escrit més quantitat. I és nova la idea que Verdaguer constitueix el model a seguir.

Conclusions

Assajarem ara d'esbossar a grans trets una síntesi del que hem detectat seguint els testimonis que hem anat presentant.

Verdaguer constata inicialment que rep per tradició una llengua literària pobra i d'inspiració forana. Això inicia un període en què el poeta va creant un estil lingüístic propi anant a beure especialment de les fonts de la llengua popular. Aquest procés es pot resseguir amb les anotacions de successius secretaris dels Consistoris dels Jocs Florals. Malgrat la parquedat i la imprecisió dels seus comentaris, queda clar que veuen en les obres de Verdaguer una llengua amb una força diferent de l'habitual. La *presentació* d'aquesta nova llengua literària esclata amb *L'Atlàntida*, obra que produeix una reacció tan unànime com uniforme: la sorpresa i l'admiració per la riquesa del vocabulari d'una llengua que, tanmateix, es considera *rústica*.

A partir d'aquí i amb la publicació de les següents obres de Verdaguer fins a *Canigó*, les opinions sobre la seva llengua evolucionen i adquireixen nous matisos. Les consideracions de *suavitat*, de *dolçor* van guanyant terreny, també perquè el poeta va ampliant els àmbits poètics conreats. Al final d'aquest procés, que hem personificat en les opinions de Joan Sardà, ja es reconeix a Verdaguer el mèrit d'haver integrat la llengua popular i la literària i es dona per fet que la llengua literària catalana està construïda.

En l'etapa següent, l'òptica modernista fa variar poc aquestes consideracions. Maragall hi afegirà les de *vivesa*, *novetat* o *modernitat* de la llengua verdagueriana i en valorarà també la prosa. Amb ell, arriba la formulació coetània més completa —i també més duradora— dels valors de la llengua literària de Verdaguer.